

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Педагогіка»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №6. *Методи виховання. Класифікація методів виховання*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол №7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол №7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально
- економічних дисциплін
Протокол №7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол №8 від 15.08.2023р.

Розробники: професор кафедри соціології та психології, доктор
педагогічних наук, професор Тюріна В.О.

Рецензенти:

- 1.Професор кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту Державного біотехнологічного університету (ДБТУ), доктор педагогічних наук, доцент Данченко І.О.
- 2.Завідувач кафедри психології і педагогіки факультету №3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор педагогічних наук, професор Федоренко О.І.

План:

1. Методи формування свідомості особистості.
2. Методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки
3. Методи стимулювання діяльності та поведінки.
4. Методи самовиховання.
5. Позакласна виховна робота
6. Виховна робота з педагогічно занедбаними дітьми.

**Рекомендована література (основна, допоміжна),
інформаційні ресурси в Internet**
Основна

1. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи психології і педагогіки: Підручник. / О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2003. – 336 с.
2. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи педагогічної техніки: Навчальний посібник. – Харків: ТИТУЛ, 2006. – 176 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник. / Н.П. Волкова - К.: АКАДЕМІЯ, 2003. -576с.
4. Педагогіка / за ред.. А.М. Алексюка. – Київ, 1985. – 320 с.
5. Педагогіка / За ред. М.Д. Ярмаченка. – Київ, 1986. – 296 с.

Допоміжна

6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 468 с.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / За ред. З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. Київ : Знання, 2007. 495 с.

Текст лекції:

1. Методи формування свідомості особистості

Основним критерієм оцінки виховного методу є відповідність його виховним цілям і завданням. У педагогічній науці існує кілька класифікацій методів виховання. Найчастіше при цьому беруть за основу систему виховних впливів, за допомогою яких відбувається формування особистості.

Однією з найпоширеніших є класифікація методів російського вченого-педагога Віталія Сластенина, згідно з якою розрізняють такі групи методів:

1. Методи формування свідомості особистості: бесіди, лекції, методи дискусії, переконання, навіювання, приклад.

2. Методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки: педагогічна вимога, громадська думка, довіра, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування.

3. Методи стимулювання діяльності та поведінки: гра, змагання, заохочення, покарання.

4. Методи самовиховання: самопізнання, самооцінка, саморегуляція.

Використання їх забезпечує формування в учнів практичних умінь і звичок самовиховання як найвищої форми виховання і подальшого самовдосконалення. Ці методи враховують демократичні засади виховання, необхідність активної участі дітей у виховному процесі.

1. Методи формування свідомості особистості.

У демократичному суспільстві, в якому відносини між людьми ґрунтуються, насамперед, на засадах гуманізму, повноцінна діяльність кожної особистості може бути ефективною, якщо вона спирається на свідомість і переконання. Тому група методів, що спрямована на формування цих якостей, є визначальною.

Основні методи впливу на свідомість особистості - бесіда, лекція, дискусія, переконання, навіювання, приклад.

Бесіда

Бесіда - метод виховання і одержання інформації про особу за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Результативність бесіди залежить від чіткості сформульованої мети, продуманості і послідовності питань в залежності від реакції співрозмовника, його індивідуальних особливостей. Бесіда вимагає щирого тону, переконливої і правдивої інтонації. В процесі бесіди вчитель повинен так направляти її розвиток, щоб всі учні виявили бажання і змогли висловитися, задати запитання, отримати відповіді на них.

Одна з передумов ефективності бесіди - психологічний контакт зі співрозмовником. У процесі бесіди слід враховувати, що інформація може бути суб'єктивною і вимагає доповнень, уточнень, перевірки за допомогою інших методів.

Бесіда - діалогічна взаємодія, яка передбачає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку учасників спілкування), афективно-комунікативної (вираження і передача емоцій і переживань) функцій спілкування.

Але часто педагоги неправильно зосереджуються лише на інформативній функції бесіди, організовують спілкування за схемою «суб'єкт - об'єкт», тяжіють до монологу і моралізування.

Для ухилення цього слід дотримуватися таких вимог:

- вибирати актуальну тему бесіди для її учасників;
- учні повинні мати певний обсяг інформації за пропонованою проблемою;
- необхідно трансформувати інформаційний матеріал відповідно до особливостей учнів класу;
- конкретизувати основні питання, які будуть задаватися під час бесіди;
- моделювати можливі й бажані варіанти відповідей на них;

- необхідно підбирати наочний матеріал до інформаційного наповнення бесіди;

- використовувати для повідомлення інформації в формі монологу не більш 50% часу, відведеного на всю бесіду та інше.

Бесіда як виховний метод поділяється на види: фронтальна, групова (колективна) й індивідуальна.

Фронтальна (групова, колективна) бесіда. Найчастіше її проводять з класом на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, естетичну та ін. Головне - спонукати учнів до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя. Визначальним в бесіді є факти (вчинки окремих осіб або колективні дії, будь-яке явище, моральне правило, узагальнений літературний персонаж і т. ін.). Форма їх надання повинна підштовхувати учня до роздумів, пошуку відповідних висновків і переконань.

Розмову поділяють на етапи:

1. *Обґрунтування теми.* На цьому етапі вчитель обирає тему, яка повинна бути життєво важливою, ненадуманною, з'ясовувати позиції учасників.

2. *Діалог з дітьми.* Учитель визначає розмову в правильному напрямку, сприяє вільному вираженню учнями своїх думок.

3. *Підсумки бесіди.* Учитель узагальнює всі висловлювання, формує на їх основі раціональне рішення обговорюваної проблеми. Разом з учнями формулює конкретну програму подальших дій.

Індивідуальна бесіда. Проводять її в екстремальних ситуаціях (при наявності локальних конфліктів, порушень дисципліни), в більшості своїй конфіденційно. Вона висуває особливі вимоги до педагога, який має так організувати її, щоб психічно учень був відкритим до бесіди, здатним на відвертість. Важливо, щоб він відчув під час бесіди готовність педагога допомогти йому, усвідомив, що зусилля вчителя спрямовані в русло його інтересів, і він знає, як йому допомогти.

Лекція.

Лекція - розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної соціальної-політичної, моральної, естетичної проблеми.

Процес підготовки і прочитання лекції вимагає дотримання різноманітних методичних вимог. На підготовчому етапі, який ділять на фрагменти: формулювання теми (належить всеохоплюючої, цікавою); визначення виховної мети; складання попереднього плану лекції; відбір і вивчення літератури; складання розгорнутого плану (план-проспект) матеріалів з різноманітних джерел, найважливіше передбачити обсяг теоретичних питань, що збирається порушити лектора, створити модель лекції (завершене ціле). Виклад змісту лекції, його фрагменти: вступ (належить коротким, чітким, з формулюванням мети), виклад основного змісту (глибоке, всебічне, логічно послідовне розкриття основних положень), заключна частина (лаконічність, наявність висновків), покликані привернути

увагу в аудиторії до порушеної проблеми, налаштувати на глибокі роздуми.

Лекція може бути епізодичною, відноситися до певного тематичного циклу або кінолекторію.

Епізодична лекція дає повне уявлення про одне питання чи проблему, її мають характеризувати науковість, точність викладу, доступність термінології, насиченість новою інформацією, емоційність мови тощо. Як правило, епізодичні лекції використовують в середніх і старших класах.

Цикл лекцій є сукупністю лекцій, присвячених одній проблемі. Обсяг циклу залежить від характеру проблеми, складу слухачів, конкретних умов і можливостей для його проведення. Важливе значення має наповнення лекцій цікавим змістом, висвітлення аспектів, які для учнів є найсуттєвішими і найактуальнішими.

Різновидом лекційного викладу є *повідомлення*. На відміну від лекції, воно більш коротке, вузькопланове, компактне. Використовують його під час теоретичних семінарів, науково-практичних конференцій, засідань творчих груп, зборів. У центрі повідомлення - розповідь вчителя.

Оціночним критерієм впливу педагога на учнів за допомогою повідомлення є їхня реакція (прагнення доповнити фактами, виникнення питань, дискусійна ситуація та ін.). Це свідчить про досягнутий результат. За відсутності такої реакції (виняток - стан потрясіння, спричинений повідомленням), можна бути певним, що розповідь не справила враження на дітей, не стимулювала їх до сприйняття, висловлення оціночних суджень, пошуку вирішення проблеми.

Дискусійні методи

Дискусійні методи (диспут, дискусія) створюють умови для висловлювання власних поглядів і переконань, зіставлення їх з позиціями опонентів, відстоювання своєї думки.

Диспут - вільний, бадьорий обмін думками, колективне обговорення питань, які хвилюють його учасників.

Тематика диспутів має спонукати учнів до глибоких роздумів, пошуку власних рішень обговорюваної проблеми. Обираючи тему диспуту, необхідно з'ясувати обізнаність з проблемою, погляди і переконання.

Дискусія - метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок.

Часто дискусією називають суперечку осіб. Для неї характерні чіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення.

Під час дискусії можливе використання різних прийомів: аргументації, дебатів, демонстрації, логоманії (вид суперечки, за якої учасники, не знаючи предмета спору, заперечують аргументи один одного або не погоджуються один з одним), неточних висловлювань, полеміки (суперечка з метою захистити свою точку зору і заперечити думку опонента), софістики (умисне використання в дискусії помилкових доказів (софізмів), які зовні видаються

істинними), евристики (мистецтво сперечатися, користуючись способами, розрахованими на перемогу).

Використання дискусійних методів сприяє самоствердженню учнів в процесі спілкування з дорослими і ровесниками.

Переконання, навіювання, метод прикладу.

Переконання - метод виховного впливу, за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки.

Переконання формують у процесі засвоєння учнями естетичних, моральних, політичних, філософських та інших знань. Воно має бути послідовним, логічним, максимально доказовим, відповідати рівню вікового розвитку особистості. Переконуючи інших, вихователь повинен сам глибоко вірити в те, про що повідомляє.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, яке висувують для пояснення явищ дійсності.

Доказ (аргумент) - думка, істинність якої перевірена і доведена. Він має бути чітко сформульованим, відповідати обговорюваній проблемі.

Демонстрація - логічне розміркування, під час якого за допомогою доказів (аргументів) доводять істинність або хибність гіпотези.

Ефективним способом переконання є *сугестія* (від лат. навіювання). *Сугестивного метод* - психологічний вплив на осіб або групу осіб, розрахований на беззаперечне сприйняття незалежно від їх думок і свободи. Способами сугестивного впливу є слова, жести, міміка.

2.Методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки

До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправа і привчання, прогнозування, створення виховних ситуацій.

Педагогічна вимога.

Педагогічна вимога - педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спрямування їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків.

На думку А.С. Макаренка, без щирої, переконливої, рішучої вимоги не можливо починати виховання колективу. Вимога впливає не тільки на свідомість, а й активізує волюві якості, перебудовує мотиваційну і чуттєву сфери діяльності в потрібному напрямку, сприяє виробленню позитивних навичок і звичок.

- Педагог повинен чітко формулювати педагогічну вимогу, що пред'являється: що необхідно зробити, де, в якому обсязі, до якого часу і якими способами. Така вимога є досить ефективною, виховує персональну відповідальність, дисциплінує. Нечіткість, непереконливість, неконкретність вимоги часто є виною неорганізованості, безвідповідальності, робить

неможливим позитивний результат, вносить розлад у відносини педагога з дітьми, і нерідко підриває його авторитет.

- Вимоги мають стосуватися всіх сфер життєдіяльності учнів.

Не можна, наприклад, вимагати чистоти і порядку в класі, а в майстерні дозволяти безлад.

Тому однією з умов ефективного виховання вважають *єдність вимог* до учнів, всього педагогічного колективу, що сприяє формуванню у них єдиних звичок і навичок поведінки. Дотримання вимог всіма в колективі є гарантією здорової морально-психологічної атмосфери, підвищує ефективність виховного процесу.

- Педагогічна вимога має бути систематичною і послідовною.

Ефективність вимоги залежить і від того, наскільки вона систематична і послідовна. При чітких умовах формулювання вимоги вихованці постійно намагатимуться дотримуватися її, навіть якщо ніхто не буде нагадувати їм про це. Непослідовність, різноспрямованість вимог лише буде дезорганізовувати їх.

За формою педагогічна вимога може бути прямою і непрямю.

Прямі вимоги містять чітку вказівку щодо того, які дії і як їх потрібно виконувати. Висловлюють їх в безапеляційній (авторитарній) формі, рішучим тоном, що не терпить заперечень, підкреслюють інтонацією, мімікою.

Непрямі вимоги - не містять чіткої вказівки щодо того, які дії і як їх потрібно виконувати, а викликають психологічні переживання, інтерес і прагнення виконати непряму вимогу.

Це – вимога-рада, вимога-доручення, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-натяк, вимога-осуд, вимога-загроза.

Вони є більш ефективними при хороших відносинах між педагогом і учнями, в яких домінують довіра і взаємоповага. У цій ситуації вихованці будуть вважати, що вони виконують прохання за власним бажанням. Така вимога привчає їх до ввічливості, взаємодопомоги, до турботи про інших, тобто розвивають необхідні для подальшого життя якості.

Вимога-доручення. Її формулюють як доручення, підкреслюючи повагу до учня з боку педагога. Усвідомлюючи ці повагу, учень відчуває взаємну повагу до вчителя і вважає своїм моральним обов'язком сумлінно виконати його доручення-вимогу.

Вимога-схвалення. Це дуже ефективний виховний прийом, оскільки висловлене схвалення ефективно стимулює діяльність дітей. Найчастіше його використовують до учнів, які мають певні успіхи, розуміючи, що похвала педагога спонукатиме їх до поліпшення діяльності, формуватиме почуття власної гідності.

Вимога-порада. Це апеляція до свідомості дитини, переконання його в доцільності, корисності пропонованих дій. Використовують вимогу-пораду при наявності необхідних умов: повага дитини до думки педагога, здатності дитини зрозуміти і повірити в правильність такої вимоги.

Вимога-натяк. Є своєрідним поштовхом, включає в дію сформовані якості дітей. Використовують цю вимогу, коли для отримання бажаного

результату необхідним є незначний виховний вплив. Висловлюють у формі жарту, докору, погляду або жесту.

Вимога-недовіра. Відноситься до групи вимог, існування яких пов'язане з негативними емоціями. Полягає в усуненні педагогом учня від конкретної діяльності в зв'язку з невиконанням або незадовільним виконанням ним своїх обов'язків. Ефективність вимоги залежить від авторитету педагога, а також від зацікавленості учня в певному виді діяльності.

Вимога-осуд. Суть цієї вимоги в негативному ставленні педагога до конкретних дій і вчинків учня. Вона розрахована на стримування небажаних вчинків і стимулювання позитивних. Засудження може бути висловлено в колективі або наодинці з учнем у формі докору або у вигляді гніву і обурення.

Вимога-загроза - сильно впливає на психіку дітей, тому її застосовують нечасто. Учні повідомляють, що за невиконання певного розпорядження до нього будуть застосовані відповідні заходи виховного впливу. Вимогу-загрозу необхідно обґрунтувати і попередити, що за її невиконання - до учня застосують відповідні санкції. Але ця вимога не має нанести дитині душевного болю, провокувати страх і зневіру.

Громадська думка.

Громадська думка - виникає в процесі діяльності спільності людей при спілкуванні і виражає ставлення їх до різних явищ, подій, які становлять спільний інтерес.

Громадська думка є методом виховного впливу і результатом виховання. Громадська думка виконує формувальну, виховну функцію.

Існують *різні способи формування громадської думки.* Найпоширеніший - це *пред'явлення єдиних педагогічних вимог* до учнів.

Тому, *громадська думка, за своєю суттю, є колективною вимогою* і використовується при обговоренні негативних вчинків учня на загальних зборах колективу для того, що б він усвідомив свою провину.

При цьому необхідно:

- Обговорювати скоєний вчинок, а не особистість учня;
- Побудувати обговорення так, що б учень сам назвав причину свого вчинку;
- За допомогою громадської думки учня легше переконати в згубності зробленого вчинку;
- Обов'язково визначити шляхи викорінення недоліків.

Вправа і привчання

Вправа - виконання учнем певних дій з метою придбання і закріплення необхідних навичок і позитивних форм поведінки.

Сенс вправ полягає не в тому, щоб учень запам'ятав послідовність етапів своєї діяльності, а щоб норми моральних відносин стали його звичкою, щоб він швидко і правильно реагував на життєві обставини не тільки

внаслідок логічного їх аналізу, а й завдяки почуттям, усвідомленню добра і зла.

Привчання - організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх у звичайні форми суспільної поведінки.

Методи вправи і привчання взаємопов'язані, вони спрямовані на засвоєння школярами соціального досвіду і формування у них системи умінь і звичок. Практика свідчить, що особистість швидко засвоює норми і правила поведінки в суспільстві, але в конкретній діяльності діти відчують значні труднощі через відсутність умінь і звичок. Тому у вихованні потрібна система доцільних вправ, спрямованих на створення виховних ситуацій, які несуть конкретний життєвий сенс.

Наприклад, не можна виховати у дитини почуття сміливості лише через заучування поняття «сміливість». Потрібна система вправ, спрямованих на подолання внутрішніх бар'єрів страху в конкретних ситуаціях.

Доручення - це вправа школяра в позитивних діях і вчинках.

Доручення може бути постійним і тимчасовим. Розвиває впевненість у своїх здібностях. Доручення контролюється з боку вчителя або у формі звіту під час загальних зборів. Виконання доручення вимагає його оцінювання.

Метод прогнозування

Прогнозування - передбачення ситуацій (обставин, процесів, явищ, подій), які раніше не виникали в процесі розвитку особистості, але їх виникнення можливе в перспективі.

Прогнозування здійснюється в усіх сферах діяльності (сімейно-побутовий, наукової, економічної і т.д.). Воно виражається в моделюванні і плануванні життєвих ситуацій, які сприяють в досягненні певної мети.

Під час прогнозування необхідно враховувати інтереси, потреби та нахили кожної особистості.

Залежно від потреби, прогнозування здійснюють на близьку, середню, далеку перспективи.

Прагнення досягнення перспектив наповнює життя дітей доцільним змістом, формує в них внутрішню потребу дотримуватися правил суспільної поведінки.

Створення виховних ситуацій

Створення виховних ситуацій – це спеціально організовані педагогічні умови для формування у школярів мотивів позитивної поведінки чи викорінення недоліків.

Виховні ситуації сприяють формуванню в учнів здатності приймати найбільш доцільні рішення і коригувати власні дії.

Такі ситуації бувають різноманітними за своїми особливостями:

Це можуть бути розповіді на моральні теми, казкові сюжети, ігрові ситуації, конфліктні ситуації і реальні події, які спонукають учнів до певних дій, моральних вчинків.

Прийоми створення виховних ситуацій ділять на творчі і гальмуючі.

Творчі прийоми передбачають прояв педагогом доброти, уваги і турботи, які будуть сприяти пробудженню і активізації прихованих гуманних почуттів учня, зміцненню його впевненості в своїх силах, залученню до цікавої діяльності.

Гальмуючі прийоми це паралельний педагогічний вплив, осуд, наказ, ласкавий докір, натяк, вдавана байдужість, іронія, розвінчання, прояв обурення, попередження, вибух емоцій.

3. Методи стимулювання діяльності та поведінки.

У цілому ці методи мають регулювати, коригувати і стимулювати діяльність та поведінку учнів. Найефективніші серед них – це змагання, гра, заохочення і покарання.

Гра - один із видів діяльності дитини, який полягає у відтворенні дій дорослих і відносин між ними.

Види ігор визначають на основі різноманітної діяльності дітей: *ігри-дозвілля* (ігри за власним бажанням), *педагогічні ігри* (організовані з метою вирішення навчально-виховних завдань).

Педагогічні ігри диференціюють відповідно педагогічної спрямованості: *дидактичні* (організують в процесі навчання), *творчі педагогічні* (розроблені педагогом з метою досягнення конкретних виховних цілей).

Головною умовою успішного застосування ігор є активне залучення учнів не тільки до гри, а й до процесу створення цієї гри. Існують різні методики організації та проведення педагогічних творчих ігор, але основні їхні елементи є спільними: розробка сценарію, розподіл ролей, визначення виховних цілей.

Змагання – у його основі лежить природна схильність дітей до здорового суперництва і самоствердження в колективі.

Воно організовує, зміцнює колектив, спрямовує на досягнення успіхів, навчає перемагати, змушує відстаючих підтягуватися до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи.

Важливими умовами проведення змагань є такі: демократичний підхід до ідеї змагань, висвітлення його результатів, залучення учнів до обговорення та аналізу, їх матеріальне і моральне стимулювання.

Змагання бувають індивідуальними і колективними.

Формами індивідуальних змагань є такі: предметні олімпіади, конкурси дитячих творів, малюнків, виставки, індивідуальні види спортивних змагань.

Формами колективних змагань є ігри (футбол, волейбол), конкурси художньої самодіяльності, КВК.

Заохочення - схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення.

Серед основних *видів* заохочення виділяють:

- *схвалення*, виражене короткою реплікою-твердженням, що дитина діє правильно, її вчинок є позитивним (Так, Молодець !, Правильно!);
- *похвала*, яка представляє собою розгорнуту оцінку, яка супроводжується аналізом дій дитини («Ось бачиш, Саша, ти постарався і вже вчишся краще»);
- *нагородження* - це найбільш значне заохочення, яке застосовують при необхідності відзначити особливі досягнення, вчинки (закінчення навчання з відзнакою, перемога в змаганнях);
- *важливе доручення*, свідчить про довіру вчителя і викликає особливе натхнення в учня, спонукає до діяльності;
- *заохочення «авансом»*, застосовують до тих, кого рідко або взагалі ніколи не хвалили за вчинки і досягнення, хто не переживав позитивних емоцій від похвали дорослих.

Покарання - осуд недостойних дій та вчинків з метою їх припинення, неприпустимість в майбутньому.

Покарання, як і заохочення, слід використовувати тільки як виховний метод. Воно має викликати в учнів почуття сорому і провини, намір не повторювати подібного. Покарання, яке принижує їх гідність, не дасть позитивного результату. Знаючи учня, розуміючи його духовний стан і мотиви, які спонукають до певних вчинків, вчитель може визначити необхідність і міру покарання.

Беручи за основу особливості впливу на учня, виділяють такі види покарань:

- *Покарання-вправа*. Наприклад, погане виконання обов'язків чергового в класі карається додатковим чергуванням.
- *Покарання-обмеження*. Обмеження відносного отримання певних благ: можливості поїхати на екскурсію, тимчасова заборона відвідування спортивної секції.
- *Покарання - осуд*. Попередження, догана з визначенням певних термінів на виправлення.
- *Покарання - умовність*. Наприклад, учня залишають на певний час в кабінеті директора для обдумування свого вчинку.
- *Покарання - зміна ставлення*. Більш суворий тон вчителя під час аналізу вчинку, суворий погляд, або фраза: «Після такого вчинку я не зможу тобі довіряти як раніше!».

4.Методи самовиховання

Самовиховання - систематична і цілеспрямована діяльність особистості, орієнтована на формування і вдосконалення її позитивних якостей і подолання негативних.

За словами В. Сухомлинського, «у вихованні особистості одна з провідних мелодій - це самовиховання». Воно «вимагає дуже важливого,

потужного стимулу - почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора.»

Структурно – це єдність пізнавальної (самопізнання), емоційно-оцінної (самооцінювання) та вольової і регулятивної (саморегуляція) внутрішньої діяльності людини.

Головною при цьому є вольова сфера, яка забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу, активізує діяльність особистості.

Самовиховання починається з **самоусвідомлення** - усвідомлення людиною себе як особистості, свого місця в суспільній діяльності.

Самопізнання - процес відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, сильних і слабких сторін своєї особистості.

Девіз «пізнай самого себе» викарбуваний на арці Дельфійського храму в V ст. до н.е. у Греції. Він означав: пізнай волю богів у своїй долі, підкорись їй. Мислителі часів Платона трактували цей девіз як необхідність пізнати своє призначення, розкрити свої можливості, передбачити свою поведінку.

Важливим етапом в процесі самопізнання є самовизначення учнем своєї спрямованості, темпераменту, характеру, здібностей.

Самовизначення спрямованості передбачає з'ясування життєвих цілей, ідеалів, ціннісних орієнтацій, провідних потреб і мотивів поведінки.

Самопізнання як складний процес внутрішньої роботи над собою передбачає такі методи як самоспостереження, самокритика, самоаналіз.

1. **Самоспостереження.** Проявляється через спостереження індивіда за своїми діями, вчинками, думками, почуттями.

2. **Самокритика.** Це процес переробки результатів самоспостереження за допомогою самоаналізу і самооцінки. Дитина не тільки розмірковує, а й критично оцінює себе, своє становище в суспільстві, колективі, в сім'ї, у відносинах з вчителями. Критична самооцінка буває емоційною, недостатньо об'єктивною, але внаслідок самокритики відбувається наближення індивіда до об'єктивної самооцінки.

3. **Самоаналіз.** Охоплює аналіз власних думок, почуттів. Це – ефективний метод з'ясування причинно-наслідкових зв'язків в діях і вчинках. Адже одна й та сама дія може бути результатом різних спонукальних сил (якостей особистості, способу життя, стресового стану). Прагнення самоаналізу допомагає особистості орієнтуватися в життєвому середовищі, самостверджуватися.

Саморегуляція - здатність людини керувати собою на основі сприйняття і усвідомлення актів своєї поведінки і психічних процесів.

5. Позакласна виховна робота

Школа - це життєвий простір дитини; тут вона не просто готується до життя, а живе. Тому виховна робота планується так, щоб сприяти становленню особистості. Важливу роль в цьому відіграє позакласна робота.

Позакласна виховна робота - різноманітна діяльність учителів, вихователів, спрямована на виховання учнів і здійснювана в позаурочний час.

Домінуюча роль в її організації належить класному керівнику, який є організатором позакласних виховних заходів (організованої діяльності колективу, спрямованого на досягнення певної виховної мети), діє в співдружності з іншими педагогічними працівниками школи. Він - ініціатор залучення учнів свого класу до роботи гуртків, секцій в позашкільних установах.

Позакласна виховна робота спрямована на закріплення, поглиблення знань і застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування наукового світогляду. Не менш важливим є закріплення умінь і звичок самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля, культурного відпочинку.

Особливість позакласної роботи полягає в добровільній участі в ній, громадській спрямованості, ініціативності та самодіяльності учнів. Педагогічна практика виробила різноманітні форми позакласної виховної роботи.

Форми виховної роботи: класні години, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, читацькі конференції, тематичні диспути, розважальні вечори і ранки, свята, змагання (спартакіади), турніри, виставки, конкурси, тощо.

6. Виховна робота з педагогічно занедбаними дітьми.

***Особистість дитини** - це складна психофізіологічна система.* Оскільки вихованням дітей часто займаються не підготовлені люди, це призводить до помилок, навіть трагедій, в результаті яких з'являються «важкі», педагогічно запущені, важковиховувані діти.

***Важковиховувані** -* категорія осіб, у яких під впливом несприятливих, соціальних, психолого-педагогічних, медико-біологічних умов з'являється негативне ставлення до навчання, до норм поведінки, відбувається зниження або втрата почуття відповідальності за свої вчинки.

Таким особам притаманне таке:

- *неправильно сформовані потреби:* матеріальні переважають над моральними; більшість матеріальних потреб мають аморальний характер; для їх задоволення важковиховувані особи застосовують методи, які не завжди відповідають нормам моралі (вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості;
- *нерозвиненість соціально-політичних потреб;*
- *прагнення спілкування з подібними собі,* перебування поза зв'язків з постійним учнівським колективом;
- *недорозвинена потреба пізнання* навколишнього світу; незадовільне навчання;
- *спотворені естетичні потреби;*
- *недорозвинена, засмічена вульгаризмами, жаргонною лексикою мова;*

- *непослідовність, суперечливість* у поглядах і переконаннях;
- *недолік уявлень* про норми поведінки, обмежене почуття відповідальності за свої вчинки;
- *обмежені інтелектуальні інтереси*;
- *приховування* своїх вчинків від батьків, вчителів і однокласників.

За ступенем педагогічної занедбаності «важких» дітей ділять на чотири групи:

1. *Важковиховувані діти*, які байдуже ставляться до навчання, періодично порушують правила поведінки і дисципліну, їм притаманні грубість, брехливість, нечесність тощо.

2. *Педагогічно запущені* підлітки, які негативно ставляться до навчання і суспільно-корисної діяльності. Вони систематично порушують дисципліну і правила поведінки, постійно проявляють негативні моральні якості особистості.

3. *Підлітки-правопорушники*, які перебувають на обліку в інспекціях у справах неповнолітніх або направлені до спецшкіл і спеціальних професійно-технічних училищ.

4. *Неповнолітні злочинці*, які вчинили кримінальні злочини, порушили правові норми і спрямовані судом у виправно-трудові колонії.

Перевиховання педагогічно запущених дітей це важке завдання, і людство по-різному намагалося вирішити його протягом своєї історії.

Перевиховання - *виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості, які формувалися під впливом несприятливих умов виховання.*

Протягом ХХ ст. в межах нашої держави (в царській Росії, потім в Радянському Союзі, і, вкінці кінців, в Україні) було кілька «спалахів» такого соціального явища, як поява педагогічно занедбаних дітей, зумовлених соціально-історичними і економічними причинами:

- період Першої світової війни (1914-1918 рр.): Військова розруха, сирітство дітей через загибель батьків у війні, окупація територій іноземними військами;

- громадянська війна (1918-1922 рр.): Розорення народного господарства, масштабне переміщення певних верств населення в межах країни і за її межі, безробіття, хвороби, голод та інше;

- 30-ті роки: голодомор, масові репресії;
- Друга світова війна (1939-1945 рр.): Загибель батьків, окупація, голод, сирітство, значні економічні труднощі;

- останні десятиліття ХХ ст.: зниження рівня життя населення в зв'язку з трансформацією соціально-економічної системи, ослаблення відповідальності за виховання дітей.

Проблеми важковиховуваних дітей криються насамперед у соціальній сфері. Ще англійський соціаліст-утопіст Роберт Оуен (1771-1858) в роботі "Педагогічні ідеї" стверджував, що асоціальна, злочинна поведінка індивіда залежить не від нього, а від системи, в якій він виховувався. Необхідно

знищити обставини, які сприяють створенню злочинних характерів, і злочинців більше не буде; замініть їх обставинами, які розраховані на створення навичок порядку, регулярності, стриманості, праці, - і людина буде володіти цими якостями ».

Негативні фактори, які зумовлюють появу важковиховуваних дітей:

1. *Негаразди в сім'ї:* неповна сім'я, батьки-алкоголіки, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя; безвідповідальність батьків за виховання дітей, їх психолого-педагогічна неграмотність; негативні приклади в моральній поведінці; недолік доброти, сімейного затишку, любові до дітей, справжнього батьківського авторитету; прояв насильства, жорстокості; матеріальні труднощі.

2. *Низька педагогічна культура в благополучній родині:* батько і мати працюють, освічені, інтелектуально розвинені, є матеріальний добробут, який проявляється у створенні для дітей «парникових» умов, що і призводить до ослаблення внутрішніх сил особистості, матеріального перенасичення, вседозволеності, несформованості системи вимог і самоконтролю.

3. *Недостатній виховний рівень роботи загальноосвітніх установ:* проявляється в перевантаженості програм навчальним матеріалом, які учень не може освоїти. Це породжує негативізм, опір, бажання «втекти» від навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності в порівнянні з іншими учнями; прояви негативізму з боку вчителів-вихователів до учнів з моральними вадами; недостатній рівень педагогічної культури вихователів (нетактовність, грубість, авторитаризм); ізоляція, відсторонення від цікавих колективних справ тощо.

Принципи, шляхи і способи перевиховання

На педагогічно занедбаних дітей педагоги, батьки, всі, хто спілкується з ними, повинні звертати особливу увагу, аби перевиховання дало позитивні результати.

Перевиховання - процес досить складний і тривалий. Ґрунтується на загальних принципах виховання і виконує оновлені, компенсаційні, виправні, стимулюючі функції.

У роботі з педагогічно запущеними дітьми слід використовувати такі **принципи**: зв'язок перевиховання з цікавою продуктивною працею; організація дитячого колективу, який забезпечував би позитивний вплив на вихованця; опора на позитивні якості вихованця і на позитивний соціальний досвід; органічне поєднання поваги до вихованців з існуючою системою вимог; єдність і систематичність педагогічних впливів; індивідуальний підхід до особистості вихованця; гуманне, об'єктивне ставлення до дитини в процесі її перевиховання; стриманість, розважливість, неприпустимість афективної поведінки педагога.

У виховній практиці важливими є *попереджувальні заходи*, які дають можливість запобігти масовій появі важковиховуваних дітей, з одночасним формуванням соціальних передумов для запобігання їх виникненню.

У процесі перевиховання виділяють кілька **етапів**:

1. *Діагностичний*. Вивчають, аналізують позитивні й негативні чинники виховання, умови, які їх зумовили, визначають шляхи і способи нейтралізації негативних тенденцій та актуалізації позитивного в поведінці дитини. Учитель повинен мати докладну характеристику педагогічно запущеного вихованця.

2. *Планування та визначення змісту виховання*. На цьому етапі класний керівник спільно з вихователями, які спілкуються з «важким» учнем, розробляє детальний план перевиховання, визначає місце і роль в цьому процесі кожного вихователя.

3. *Цілеспрямована педагогічна діяльність*. Передбачає реалізацію планів щодо перевиховання конкретної особистості. Це відбувається завдяки залученню всіх, хто може позитивно впливати на особистість (батьків, родичів, однокласників, вчителів-вихователів). Координує роботу класний керівник, аналізуючи соціально-психологічні зміни в поведінці вихованця, розробляє подальші виховні заходи.

У педагогічній практиці трапляються складні випадки своєрідного «морального захворювання» дітей. Тому для правильної організації роботи з ними проводять педагогічні консилиуми за участю шкільного психолога, вчителів, батьків дитини, під час яких всебічно аналізують причини, які спричинили труднощі в житті дітей, особливості їхньої поведінки та окреслюють шляхи і методи перевиховання. Незважаючи на складність і тривалість процесу перевиховання, педагоги повинні вірити в силу виховного впливу на особистість.

Результативність перевиховання залежить від вразливості, пластичності і сили біологічних задатків, від тривалості негативного досвіду особистості, її готовності до виправлення. Процес перевиховання не однаково впливає на дітей. Найбільш ефективним виявляється він у психологічно піддатливих дітей. Перевиховання може бути малоефективним, якщо діти будуть протидіяти йому або не сприйматимуть його позитивно. Наслідки виховного процесу залежать від уміння педагога використати наявну позитивну базу особистості, привчити її до активної роботи над собою. Необхідно залучати дитину до корисної діяльності, створити емоційну насиченість життя відповідно до індивідуальних і вікових особливостей. Разом з тим необхідно налагоджувати доброзичливі стосунки дітей з батьками, вчителями, однолітками.